

Наукова діяльність

ЕКОНОМІКА

© О. В. Паленичак, М. В. Савка, Д. Р. Наконечний, 2024
УДК 338.43:504

DOI: 10.32636/agrosience.2024-(3)-1-10

ІНСТИТУЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Олександра ПАЛЕНИЧАК¹, кандидат економічних наук

Микола САВКА¹, Денис НАКОНЕЧНИЙ², аспірант

¹Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН

вул. М. Грушевського, 5, с. Оброшине, Львівський р-н, Львівська обл., 81115, Україна

²Львівський університет бізнесу і права, вул. Кульпарківська, 99, м. Львів, 79021, Україна
e-mail: lxan@ukr.net

В умовах євроінтеграційних процесів і загострення конкурентної боротьби особливої актуальності набуває удосконалення управління еколого-орієнтованим розвитком підприємств аграрного сектору. На регіональному рівні обґрунтування конкурентоспроможного розвитку еколого-орієнтованого підприємництва в аграрному секторі передбачає аналітичне оцінювання організаційно-інституційних і виробничо-ресурсних передумов та факторів. Згідно проведених розрахунків, у Карпатському регіоні України існує значний резерв щодо задоволення потреб споживачів середнього класу на окремі види органічної продукції. У зв'язку з цим у обласних програмах розвитку агропромислового комплексу доцільно зосередити увагу на використанні економічних інструментів екологічної політики. Запропоновано концептуальну схему інституційно-економічного механізму формування конкурентоспроможності еколого-орієнтованого підприємництва в аграрному секторі регіону.

Ключові слова: євроінтеграційні процеси, агроєкосистема, органічна продукція, ринок, довкілля, географічне зазначення, правове регулювання.

Вступ

Створення умов для досягнення і підтримання конкурентних переваг національної економіки є першочерговими завданнями законодавчої та виконавчої влади. У цьому контексті пріоритетна роль належить аграрному сектору, який є основним землекористувачем і забезпечує найвищу частку валового внутрішнього продукту (ВВП) серед усіх галузей економіки. Водночас криза природокористування у сільськогосподарському товаровиробництві негативно впливає на використання його економічного, екологічного і соціального потенціалу.

Системний підхід до реалізації переходу Карпатського регіону України від традиційного сільськогосподарського виробництва до еколого-орієнтованого є ключовою умовою вирішення найважливіших проблем його розвитку: раціонального використання агроєкосистем, зростання зайнятості працездатного населення, підвищення рівня і якості його життя за рахунок виробництва екологічно безпечної продукції рослинного й тваринного походження з високою доданою вартістю. Основними принципами функціонування еколого-орієнтованого підприємництва є: встановлення правил ведення на основі нормативно-правового забезпечення, поширення низькозатратних систем виробництва; розвиток органічного (біологічного, екологічного) виробництва, що передбачає широке використання біологічних підходів; поєднання технологій сільськогосподарського виробництва з

природоохоронними заходами та іншими. Тому нині вітчизняним агровиробникам необхідно впроваджувати нові технології та модернізувати виробничу діяльність, що дозволить забезпечити виробництво екологічно безпечної продукції.

Матеріали і методи

У процесі дослідження використана наукова методологія, що дозволила отримати відповідні результати. Крім загальних методів: діалектичного, дедуктивного та індуктивного використані розрахунково-конструктивний – з метою визначення існуючого земельно-ресурсного потенціалу для виробництва екологічно безпечної продукції з урахуванням науково-обґрунтованого напряму спеціалізації; графічний – для наочної візуалізації даних та ілюстрації досліджуваних явищ; аналіз й синтез – для обґрунтування інституційно-економічного механізму формування конкурентоспроможності еколого-орієнтованого підприємництва в аграрному секторі на регіональному рівні; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення основних аспектів удосконалення управління еколого-орієнтованим розвитком аграрних підприємств Карпатського регіону України.

Результати та обговорення

Ключовою складовою інноваційного розвитку аграрних підприємств є екологізація аграрного виробництва на основі використання важелів державного впливу та активізації

внутрішнього ресурсного потенціалу господарюючих суб'єктів. Обґрунтовується, що "глобалізаційні процеси та необхідність забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрного сектору економіки зумовлюють формування концептуально нової парадигми управління ними, спрямованої на інноваційний розвиток агроформувань" (Granovska, 2018). Незважаючи на прийняття ряду законодавчих актів щодо раціонального використання природно-ресурсного потенціалу в аграрній сфері, на загальнодержавному рівні залишається багато не вирішених питань, які стосуються збереження основного національного багатства – земель сільськогосподарського призначення. Еколого-економічні проблеми функціонування аграрних підприємств, які можуть бути вирішені у процесі конкурентного розвитку на основі інституційного забезпечення, використання та удосконалення важелів державного регулювання досліджували відомі вітчизняні вчені: (Chudovska, 2015; Drebot, Dobryak, Melnyk, 2022; Lipych, Yushchyshyn, 2013; Sokhnych, Zhivko, 2018; Khodakivska, 2015; Mishenin, Yarova, Dutchenko, 2017; Shkuratov, 2016). Земельна реформа в Україні розпочалася і реалізується за відсутності програми земельних перетворень та цілей сталого розвитку, які визнані базовими орієнтирами виробничої діяльності господарюючих суб'єктів. На загальнодержавному рівні через відсутність єдиного нормативно-правового акту, що закріплює стратегічну основу державної аграрної політики та відображає комплексний соціально-економічний і екологічний підхід, спостерігається загострення проблем щодо екологобезпечного використання земель у аграрному секторі. В умовах вітчизняних реалій цілком обґрунтовано зазначається, що "поступове ослаблення державного регулювання та контролю в сфері природокористування і охорони довкілля призводить до втрати зворотних зв'язків в системі екологічного управління, де більшість суб'єктів природогосподарювання не досягли достатнього рівня самоконтролю і де організаційно-економічні інструменти стимулювання екологічно безпечної господарської діяльності не мають цільового характеру, що ставить під сумнів перспективу забезпечення екологічної безпеки в цілому" (Shkuratov, 2016).

З огляду на незворотність процесу входження вітчизняного аграрного ринку у світовий економічний простір зростатиме роль державного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств з урахуванням екологічних пріоритетів. В рамках 70 сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року, на якому було затверджено нові орієнтири. Підсумковим документом Саміту було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) та 169 завдань. У результаті приєднання України до

глобального процесу забезпечення сталого розвитку до 2030 року на засадах принципу "Нікого не залишити осторонь" було започатковано інклюзивний процес адаптації ЦСР – протягом 2016-го року було проведено низку національних (4) та регіональних (10) консультацій (How the UN supports the goals of sustainable development in Ukraine). На період 2023-2027 років спільна сільськогосподарська політика Європейського Союзу (ЄС) буде побудована навколо ключових економічних, екологічних, соціальних цілей (New EU common agricultural policy for 2023-2027). Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств у ЄС ґрунтується на використанні інституційно-економічного механізму, який сприяє розвитку еколого-орієнтованої підприємницької діяльності, як важливої передумови сталого розвитку сільських територій, формування соціально відповідального бізнесу, гарантування високої якості життя населення.

Формування конкурентоспроможності аграрних підприємств передбачає врахування екологічних вимог у процесі виробничої діяльності. У цьому контексті у науковій літературі обґрунтовується, що "регіональний рівень еколого-економічної конкурентоспроможності можна вважати основоположним, який з одного боку, характеризується стратегічними заходами, гнучкою тактикою, а з іншого боку є адаптивним, оскільки враховує потреби всіх учасників суспільного відтворення" (Priamukhina, 2019). Варто зазначити, що у країнах ЄС реалізація екологічної політики значною мірою обумовлена централізацією або децентралізацією політичної влади на основі розподілу обов'язків щодо її формулювання та імплементації. Узагальнення досвіду країн-членів ЄС у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні засвідчило, що на увагу заслуговують, насамперед, такі механізми розвитку екологічної демократії, як: організаційний (об'єднання фондів, науково-дослідницьких програм для збереження і покращення біологічного і ландшафтного розмаїття); інформаційний (забезпечення доступу до екологічної інформації громадськості); адміністративний (довгострокова концепція регіонального планування).

У сучасних умовах господарювання для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності вітчизняним підприємствам необхідно, з одного боку, орієнтуватись на зміни у зовнішньому середовищі функціонування підприємств, а з іншого – постійно підвищувати результативність та удосконалювати процес управління господарською діяльністю, враховуючи екологічні пріоритети. Цілком слушно зазначається, що в Україні "екологізація сільськогосподарського виробництва повинна відбуватися в межах: 1) впровадження природоохоронних та екологічно виважених способів використання природних ресурсів для

потреб аграрного виробництва; 2) обов'язкового дотримання та реалізації екологічних імперативів, визначених законодавством, та впровадження екологічних вимог у виробничо-господарську діяльність аграрних товаровиробників на всіх стадіях, етапах і процесах виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської продукції; 3) реалізації комплексу заходів у тому числі правового характеру щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, зменшення порушення структури і ущільненості ґрунту ходовими частинами сільськогосподарської техніки (наприклад, одним із таких заходів може бути посилення юридичної відповідальності за невиконання вимог з охорони земель і збереження ґрунтів); 4) скорочення втрат гумусу та інших поживних речовин у ґрунті шляхом застосування еколого-безпечних технологій та нормативів застосування органічних добрив; 5) подальшої консолідації земель сільськогосподарського призначення з метою усунення незручностей у конфігурації, площі та структурі земельних угідь; 6) проведення оцінки впливу планової сільськогосподарської діяльності на довкілля; 7) правового забезпечення виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції" (Overkovska, 2018).

Водночас з метою удосконалення управління господарською діяльністю аграрним товаровиробникам особливу увагу доцільно зосередити на використанні конкурентних переваг. Їх врахування базується на розвиненому інноваційному середовищі, нових організаційно-інституційних формах, технологіях і вимагає формування стратегії та розробки відповідних інструментів забезпечення конкурентоспроможності. Тому зазначається, що "це передбачає вибір основної конкурентної стратегії, що забезпечує найбільш повне та ефективне використання наявних можливостей. Основною ознакою виступає адаптація можливостей підприємства до конкретних умов

ринку через виявлення базових стратегій підвищення конкурентоспроможності. Досягнення і утримання конкурентних переваг залежить в першу чергу від джерел їх формування" (Protosvitska, Fedorchuk, Svyridovskyi, Dudchenko, 2021).

Використання регуляторної політики є одним із засобів підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового комплексу на внутрішньому і зовнішньому ринках. У цьому контексті необхідно зазначити, що економічно розвинуті країни формують стратегію політики гірського розвитку спрямовану на компенсацію негативного впливу існуючих природно-кліматичних і ресурсних особливостей здійснення сільськогосподарської діяльності на гірських територіях. У Карпатському регіоні України значна площа сільськогосподарських угідь придатна для вирощування екологічно безпечної, у тому числі органічної продукції. У цьому регіоні нарощування обсягів виробництва основних видів органічної рослинницької й тваринницької продукції із географічним зазначенням є одним із найбільш важливих внутрішніх факторів конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону України характеризується значним резервом щодо задоволення потреб споживачів середнього класу на окремі види відповідної екологічної продукції. У цьому регіоні у зоні схилового землеробства традиційно важливою є вузькогалузева спеціалізація – молочне і м'ясне скотарство. Згідно проведених авторами розрахунків, при умові функціонування і розвитку еколого-орієнтованого підприємництва у цих галузях площа сільськогосподарських угідь, яка необхідна для виробництва органічної молочної й м'ясної продукції, повинна становити 83,4 тис. га, або 19,3 % по відношенню до особливо цінних продуктивних земель досліджуваного регіону: зокрема, у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях відповідно 24,1 %; 28,1 %; 13,4 % і 19,9 % (рис. 1).

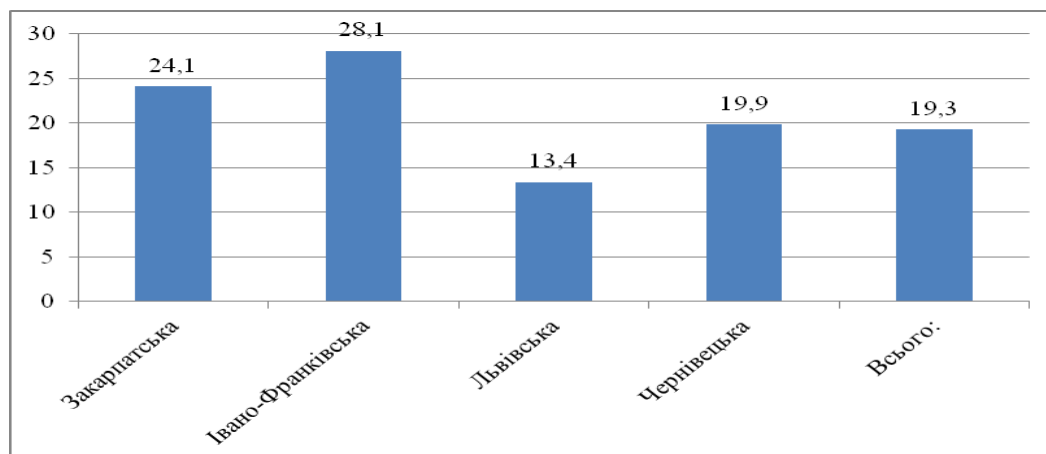

Рисунок 1. Питома вага (%) особливо цінних продуктивних земель у розрізі областей Карпатського регіону України, яка необхідна для виробництва органічної продукції у галузі молочно-м'ясного скотарства

Високий рівень попиту на органічну продукцію, який спостерігається у Європейському Союзі відкриває перед вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками можливість диверсифікації виробничої діяльності та нарощування експорту якісного і безпечного продовольства з метою зниження економічних ризиків. Застосування цінової надбавки на органічну продукцію із географічним зазначенням дозволяє не лише підвищити прибутковість виробництва, але також сформувати торгівельну мережу з метою скорочення ланок постачання продукції. З 1 січня 2020 року набрав чинності Закон України «Про правову охорону географічних зазначень», який передбачає відповідні нормативно-правові

принципи (Law of Ukraine "On Legal Protection of Geographical Indications"). Враховуючи вітчизняне правове регламентування цікавим є досвід західноєвропейських країн (головним чином Франції, Італії та Іспанії) щодо визначення локального або регіонального продуктів, їх просуванні на ринку. У цьому контексті для українських товаровиробників і представників інституційного середовища насамперед актуальним є польський досвід (Carpathian Products: Their Producers and Business Environment Institutions. Pro Carpathia).

На рисунку 2 представлено інституційно-економічний механізм формування конкурентоспроможності еколого-орієнтованого підприємництва в аграрному секторі на регіональному рівні.

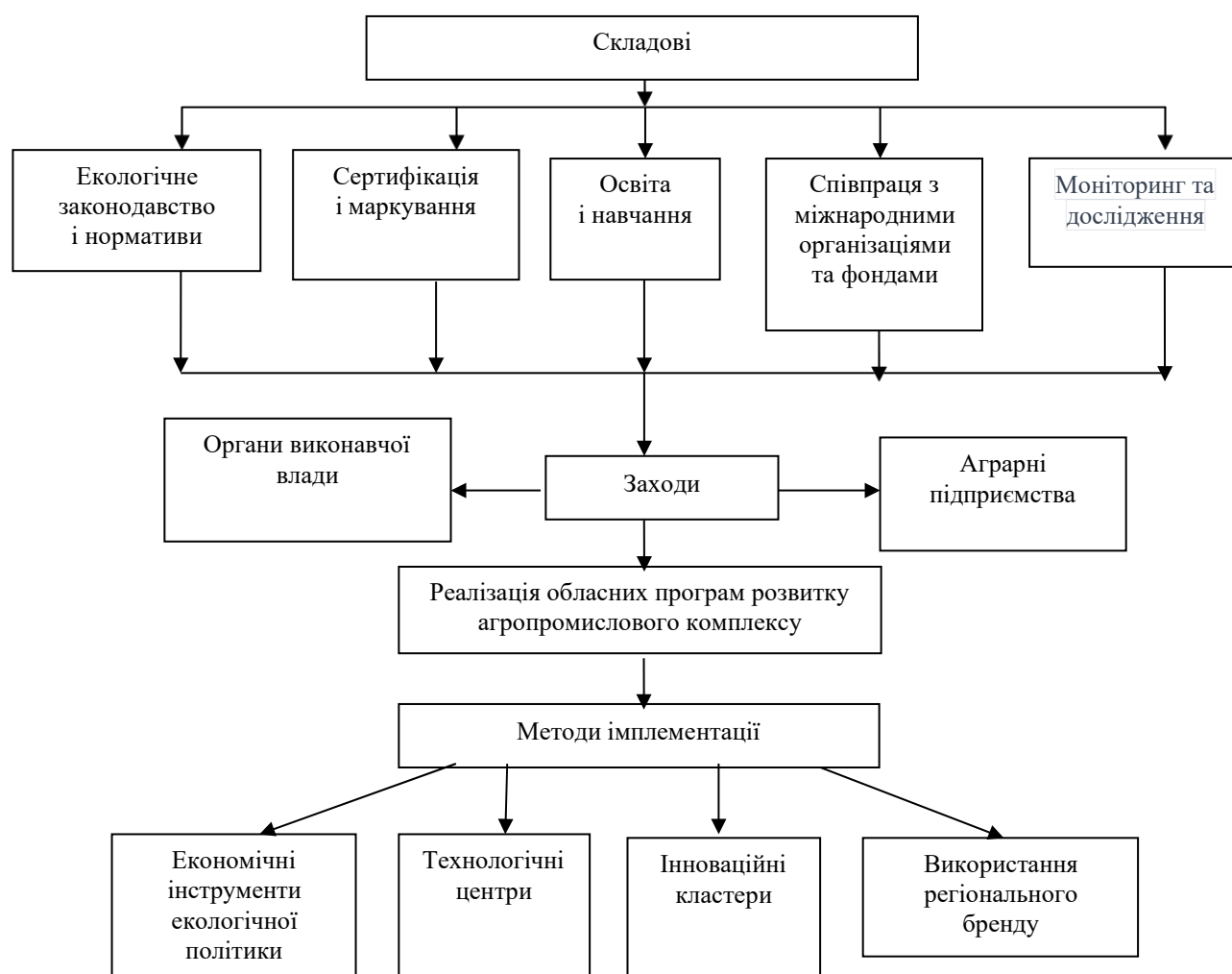

Рисунок 2. Інституційно-економічний механізм формування конкурентоспроможності еколого-орієнтованого підприємництва в аграрному секторі Карпатського регіону України

Джерело: сформовано авторами

У Карпатському регіоні України зростання соціально-економічної ролі еколого-орієнтованого підприємництва значною мірою може бути забезпечене за рахунок удосконалення порядку

формування регіональної програми розвитку агропромислового комплексу у частині державної підтримки підприємництва за триєдиним підходом, що включає на першому етапі визначення ємності

продовольчого ринку з урахуванням продовольчих потреб внутрішньо переміщених осіб, потенційних споживачів агротуристичної сфери; на другому – диференціації попиту залежно від різних соціально-економічних груп населення, для яких можуть бути запроваджені відповідні преференції; на третьому – вибору механізмів державної підтримки суб'єктів господарювання, які функціонують у несприятливих еколого-геологічних умовах (Palenychak, 2023).

Законодавчо-нормативне стимулювання відіграє ключову роль у розв'язанні екологічних проблем. Зокрема, у сфері сільськогосподарства його використання передбачає: встановлення стандартів та вимог; фінансові стимули та субсидії; створення правових механізмів контролю та відповідальності; стимулювання досліджень та розвитку екологічно чистих технологій; формування освітніх програм. Водночас необхідно зазначити, що нині у системі екологічної безпеки зростатиме роль Карпатського регіону України, яка володіє вигідним геополітичним становищем і значним природно-ресурсним потенціалом, що має також важливе значення для транскордонного співробітництва.

Обґрунтовується, що "на сьогодні вагомим стримувальним фактором є те, що на прикордонні регіони не поширюються неформальні інституціональні норми та правила щодо їх збалансованого природокористування" (Hadzalo, 2019). У зв'язку з цим у досліджуваному регіоні пріоритетного значення набуває формування розвиненого ринку екологічних послуг; розширення співробітництва з міжнародними екологічними організаціями, європейськими країнами; розгортання робіт щодо створення системи екологічного моніторингу; обґрунтування транскордонних програм щодо виробництва і реалізації екологобезпечної продукції. З метою оптимізації використання земельно-ресурсного потенціалу, забезпечення конкурентоспроможності еколого-орієнтованого підприємництва в аграрному секторі Карпатського регіону України актуалізується проблема його інституційно-економічного розвитку на основі реалізації відповідних аспектів, які, зокрема, передбачають: екологічно законодавство і нормативи (обґрунтування нормативно-правових вимог щодо віднесення місцевостей до гірських; розроблення технологічних карт з урахуванням ландшафтного планування, обґрунтування екологічних стандартів з урахуванням специфіки виробничої діяльності); економічні стимули (встановлення фінансових заохочень для сільськогосподарських товаровиробників, які впроваджують природоохоронні заходи); сертифікацію і маркування, які ґрунтуються на дотриманні екологічних стандартів на всіх етапах життєвого циклу продукції; освіти та навчання (розроблення освітніх програм та консультацій для підприємств

регіону з метою покращення знань про екологію та ефективні методи впровадження екологічних практик); співпрацю з міжнародними організаціями та фондами (залучення фінансування та технічної підтримки від організацій та фондів, які спеціалізуються на екологічних проектах); моніторинг та проведення наукових досліджень, що дозволить врахувати практичний досвід використання інноваційних технологій.

Висновки

У Карпатському регіоні України існує значний земельно-ресурсний потенціал щодо розвитку органічного виробництва. У зв'язку з цим вагома роль належатиме апроксимації (наближенню) законодавства у аграрній сфері вітчизняної економіки до законодавства ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища, яка забезпечить сприятливі передумови для функціонування еколого-орієнтованих підприємств різних напрямів спеціалізації. В умовах євроінтеграційних процесів і загострення конкурентної боротьби на ринку аграрної продукції на регіональному рівні використання й удосконалення інституційно-економічного механізму формування конкурентоспроможності еколого-орієнтованого підприємництва в аграрному секторі забезпечить покращення фінансового стану суб'єктів господарювання, збереження природних ресурсів та сприятиме задоволенню потреб споживачів у аграрній продукції, яка відповідає світовим стандартам якості.

На підставі проведених досліджень розроблено концептуальну схему інституційно-економічного механізму формування конкурентоспроможності еколого-орієнтованого підприємництва в аграрному секторі Карпатського регіону України, яка передбачає реалізацію обласних програм розвитку агропромислового комплексу: у відповідних програмних документах доцільно передбачити використання економічних інструментів екологічної політики, створення технологічних центрів, інноваційних кластерів, які стимулюватимуть еколого-орієнтовану підприємницьку діяльність з урахуванням існуючих організаційно-економічних умов господарювання.

Список використаної літератури

- Carpathian Products: Their Producers and Business Environment Institutions. *Pro Carpathia*. URL: https://newdirection.online/publication-carpathian_products (last accessed 5.02.2024).
- Chudovska V. A. Mechanism of state regulation of eco-safe use of land resources. *Balanced nature management*. 2015. No. 1. P. 65-69.
- Drebot O. I., Dobriak D. S., Melnyk P. P. Scientific basis of economic regulation of rational agricultural land use. *Balanced nature management*. 2022. No. 2. P. 5-9.

Drebot O. I., Sakhnatska L. I., Vysochanska M. Ya. Model of the efficiency of the use of the economic mechanism of agricultural lands. Efficiency of public administration: coll. of science pr. Lviv: LRIDU NADU, 2018. No. 4 (57). Part 2. P. 163-177.

Hadzalo A. Ya. Conceptual principles of institutional support of the ecological and economic state of the Carpathian region. *Balanced nature management*. 2019. No. 2. P. 145-154.

Granovska V. G. Formation of the institutional mechanism for ensuring the competitiveness of agrarian enterprises. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*. 2018. Issue 18 (1). P. 124-138.

How the UN supports the goals of sustainable development in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs> (last accessed: 5.02.2024).

Khodakivska O. V. Greening of agricultural production: monograph. Kyiv, 2015. 350 p.

Law of Ukraine "On Legal Protection of Geographical Indications". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text> (last accessed: 5.02.2024).

Lipych L. G., Yushchyshyn L. O. Information provision of ecological and economic interests of the enterprise. *Actual problems of the economy*. 2013. No. 12. P. 124-131.

Mishenin E. V., Yarova I. E., Dutchenko O. M. Ecological and economic security of agricultural land management: conceptual guidelines and organizational mechanisms. *Balanced nature management*. 2017. No. 2. P. 145-151.

Melnyk P. P. Ecological and economic foundations of nature management in agroecosystems. Kyiv. 2016. 328 p.

New EU common agricultural policy for 2023-2027. URL: <https://ukragroconsult.com/news/nova-spilna-silskogospodarska-polityka-yes-na-2023-2027-roky/> (last accessed: 5.02.2024).

Overkovska T. K. Legal principles of environmentalization of agricultural production. *Enterprise, economy and law*. 2018. No. 6. P. 140-155. Palenychak O. Ecologically oriented entrepreneurship in the agricultural sector of the Carpathian region of Ukraine in the conditions of martial law and post-war recovery of the economy. *SCIREA Journal of Economics*. 2023. Volume 8. Issue 1. P. 52-59. Doi: 10.54647/economics790359.

Protosvitska O. I., Fedorchuk O. M., Svyridovskiy V. M., Dudchenko V. V. Ensuring the competitiveness of agricultural enterprises in conditions of sustainable development. Kherson: OLDI-PLUS, 2021. P. 122-131.

Pryamukhina N. V. Ecological and economic competitiveness: the modern paradigm. *Economy. Finances. Right*. 2019. No. 12/2. P. 18-24.

Shkuratov O. I. Improvement of the toolset of organizational and economic provision of environmental security in the agricultural sphere. *Bulletin of the Sumy National Agrarian University. Series: Economics and management*. 2016. Issue 4 (68). P. 173-181.

Shkuratov O. I. Organizational and economic foundations of ecological security in the agricultural sector of Ukraine: theory, methodology, practice. Kyiv: DKS-Center. 2016. 356 p.

Sokhnych A. Ya., Zhivko Z. B. State management of land resources in the economy management system of Ukraine: institutional aspect. *Journal of Economic Science of Ukraine*. 2018. No. 1 (34). P. 164-169.

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF COMPETITIVENESS FORMATION OF ECOLOGICALLY ORIENTED ENTERPRISES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE

Oleksandra PALENYCHAK¹, Mykola SAVKA¹, Denys NAKONECHNYI²

¹Institute of Agriculture of the Carpathian Region of the National Academy of Sciences

²Lviv University of Business and Law

In the conditions of the European integration processes and intensifying competition, the improvement of the management of ecologically oriented development of enterprises in the agrarian sector acquires special relevance. At the regional level, the rationale for the competitive development of ecologically oriented entrepreneurship in the agricultural sector involves an analytical assessment of organizational, institutional and economic prerequisites and factors. According to the calculations, in the Carpathian region of Ukraine there is a significant reserve for meeting the needs of middle-class consumers for certain types of organic products. In this regard, it is advisable to focus attention on the implementation of regional programs for the development of the agro-industrial complex. A conceptual scheme of the institutional and economic mechanism of the formation of the competitiveness of ecologically oriented entrepreneurship in the agrarian sector of the region is proposed.

Keywords: European integration processes, agro-ecosystem, organic products, market, environment, geographical indication, legal regulation.

Отримано: 06.02.2024

Погоджено до друку: 16.02.2024